

УДК 347.55

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ КОНДИКЦІЇ
ТА ВІНДИКАЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

**THE INTERRELATION OF LEGAL INSTITUTES OF CONDICTION
AND VINDICATION IN CIVIL LAW**

Гончаров І.М.,
здобувач

*Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

У статті аналізуються питання, присвячені розкриттю співвідношення правових інститутів кондикції та віндикації у цивільному праві. Висвітлюються різні критерії стосовно розмежування вимог, які впливають із зобов'язань з безпідставного збагачення, та вимог про витребування майна власником із чужого незаконного володіння. Окрема увага приділяється конкуренції норм стосовно кондикційного та віндикаційного позовів.

Ключові слова: зобов'язання із безпідставного збагачення, кондикція, віндикація, конкуренція позовів, вимога про витребування майна власником із чужого незаконного володіння.

В статье анализируются вопросы, посвященные раскрытию соотношения правовых институтов кондикции и виндикации в гражданском праве. Освещаются различные критерии относительно разграничения требований, вытекающих из обязательств из безосновательного обогащения, и требований об истребовании имущества собственником из чужого незаконного владения. Особое внимание уделяется конкуренции норм относительно кондикционного и виндикационного исков.

Ключевые слова: обязательства из безосновательного обогащения, кондикция, виндикация, конкуренция исков, требование об истребовании имущества собственником из чужого незаконного владения.

This article analyzes the issues devoted to the interrelation of legal institutes of conduction and vindication in civil law. There are highlighted the various criteria relating to the distinction between of unjustified enrichment claims, and claims of the reclamation of property from another's adverse possession. Special attention is paid to competition rules concerning conduction and vindication suits.

Key words: unjustified enrichment obligation, conduction, vindication, suits competition, claim of the reclamation of property from another's adverse possession.

Актуальність теми. Включення в ст. 1212 Цивільного кодексу України положення про субсидіарне застосування правил гл. 83 цього Кодексу до вимог про витребування майна власником із чужого незаконного володіння, на перший погляд, повинно було б зняти питання про конкуренцію норм стосовно кондикційних та віндикаційних позовів, однак в юридичній літературі до цих пір зустрічаються різні точки зору щодо вирішення згаданої проблеми.

Актуальність даної статті зумовлена недостатнім дослідженням зазначеної проблематики. В той же час необхідно відмітити, що окремі проблеми співвідношення кондикційних та віндикаційних позовів були предметом дослідження таких учених, як І.Е. Берестова, Д.В. Боброва, І.О. Дзера, О.В. Дзера, А.В. Луць, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, К.А. Флейшиц, А.А. Шамшова та ін.

З огляду на зазначене, мета цієї статті – проаналізувати особливості застосування кондикційної вимоги для захисту прав власника та розкрити розмежування віндикаційних позовів та позовів, які виникають із зобов'язань із безпідставного збагачення.

Виклад основного матеріалу. Окремі дослідники вважають, що залежно від наявних у позивача правовстановлюючих доказових матеріалів сама сторона спору має право обрати відповідний позов як спосіб захисту порушеного права та законних інтересів. При цьому в якості умови реалізації права вибору позову виступає збереження за іншою стороною всіх переваг та привілеїв, якими вона наділена як учасник цивільно-правових відносин. Якщо позивач обирає кондикційний позов, то в якості переваг та привілеїв варто розглядати ті, якими наділений відповідач, що виступає в якості добросовісного відплатного набувача індивідуально-визначеної речі [1, с. 146].

На наш погляд, зазначена вище позиція не позбавлена недоліків. По-перше, якщо позивач сам обирає вид позову залежно від правовстановлюючих і доказових матеріалів, то мова тут йде не про конкуренцію позовів, а про кваліфікацію відносин, від якої в кінцевому результаті і залежить вид поданого позову.

По-друге, під час кваліфікації відносин стосовно захисту порушених прав добросовісний набувач взагалі може бути виключений із числа можливих відповідачів. Так, до прикладу, у випадку набуття добросовісним набувачем майна, що вибуло поза волею титульного володільця, відповідачем за позовом потерпілої сторони буде виступати не набувач, а особа, яка не мала права відчужувати майно (продавець). Тому питання про застосування переваг та привілеїв, якими наділений добросовісний набувач, не виникає.

Субсидіарне застосування правил про безпідставне збагачення до вимог про повернення майна із чужого незаконного володіння ґрунтується на однорідності відносин, які виникають при захисті порушеного суб'єктивного права. Таку однорідність можна приймати або як наслідок схожості порівнюваних відносин, або як наслідок того, що одна вимога виступає різновидом іншої. Безумовно, безпідставне збагачення в широкому значенні передбачає

будь-яке безпідставне переміщення майнового блага від однієї особи до іншої, в тому числі пов'язаного з порушенням права власності.

Враховуючи зазначене, протягом тривалого періоду в правовій літературі здійснювались спроби виявлення загальних рис кондикційного та віндикаційного позовів. Зокрема, відмічається, що порівнювані вимоги відносяться до числа позадоговірних правовідносин; вони можуть бути пред'явлені особі, що опинилася в становищі відповідача в результаті як добросовісної, так і недобросовісної поведінки; при визначенні обсягу стягнення в обох випадках береться до уваги майнова сфера відповідача, а не позивача; в обох випадках майно витребується від незаконного власника [2, с. 11].

На думку більшості авторів, основна відмінність даних вимог полягає в тому, що віндикаційний позов виступає речовим, а позов з безпідставного збагачення – збереження майна характеризується зобов'язально-правовою природою [3, с. 92; 4, с. 231; 5, с. 460]. В результаті стверджується, що з допомогою віндикаційної вимоги стягується індивідуально визначене майно, на яке позивач має право власності, в той час як вимога із безпідставного збагачення позбавлена такої ознаки [2, с. 11; 6, с. 256; 4, с. 232; 7, с. 95].

В окремих випадках в якості критерію розмежування кондикційної та віндикаційної вимог пропонується розглядати наявність або відсутність майнової вигоди на стороні відповідача. Вважається, що якщо при віндикації майнової вигоди бути не може, то для виникнення кондикційного зобов'язання дана ознака є обов'язковою [2, с. 14]. Даний висновок, на нашу думку, є спірним, оскільки при віндикації на стороні незаконного набувача завжди наявне майно (майнова вигода), що підлягає поверненню титульному володільцю.

Відмінність між порівнюваними вимогами вбачають також і з точки зору юридичної техніки, що використовується для їх оформлення. При цьому підкреслюється, що поняття безпідставності майнового переміщення у випадку чужого незаконного володіння виражається через більш точні і конкретні поняття, які характеризують право власності, його порушення та захист. У випадку ж регулювання відносин з допомогою кондикційної вимоги які-небудь техніко-юридичні засоби, що уточнюють або конкретизують поняття безпідставності, не застосовуються. Виходячи із зазначеного, робиться висновок про допоміжний характер позову із безпідставного збагачення [2, с. 15–16].

В даному відношенні вважаємо за необхідне відмітити, що згадана особливість не стільки розмежує вказані вимоги, скільки уточнює сферу застосування віндикаційного позову в межах безпідставного переміщення майнового блага від однієї особи до іншої, що, навпаки, свідчить лише про те, що одна (віндикаційна) вимога виступає частковим випадком іншої (кондикційної).

Про допоміжний характер зобов'язання із безпідставного збагачення зазначають і сучасні науковці, які виділяють ознаки, які, на їхнє переконання, є до-

статніми для розмежування кондикційного та віндикаційного позовів. Так, наприклад, С.А. Сініцин наводить наступні критерії розмежування:

– по-перше, кондикційний позов може бути пред'явлений до будь-якої особи, яка без встановлених законом, іншими правовими актами або правомочинном підстав набула або зберегла майно за рахунок іншої особи. На відміну від віндикації, той факт, що правопорушник фактично володіє річчю, не має істотного значення у випадку кондикції;

– по-друге, у випадку повернення безпідставного збагачення в натурі відсуджене майно не обов'язково повинно бути тим самим, що було втрачене власником;

– по-третє, на відміну від віндикації, безпідставне збагачення може бути витребуване не лише в натурі, а й в грошовому еквіваленті;

– по-четверте, при пред'явленні віндикаційного позову суб'єктом активної легітимації виступає власник або титульний володілець, а у випадку кондикції позивач абсолютно не зобов'язаний відповідати зазначеним вимогам [8, с. 23].

Інакше кажучи, на підставі вищевикладеного можна підсумувати, що, по-перше, суб'єктний склад на стороні неналежного набувача в кондикційному позові є ширшим, ніж у віндикаційному, і включає, окрім осіб, які можуть виступати на стороні відповідача при віндикації, також й інших осіб, при притягненні яких до відповідальності факт володіння річчю немає істотного значення. По-друге, якщо у випадку віндикації поверненню підлягає та річ, яка вибула із володіння власника, то при кондикції поверненню може підлягати майно не лише те, що вибуло із володіння потерпілої особи, а й інше майно, що не відповідає розміру безпідставного збагачення. По-третє, якщо віндикація передбачає виконання обов'язку в натурі, то під час кондикції у випадку неможливості повернення майна в натурі повертається відповідна розміру збагачення грошова сума. І, по-четверте, в кондикційній вимозі на стороні позивача можуть виступати власник, інший титульний володілець, а також інші особи, які мають право на відшкодування. Таким чином, наведені вченим положення, по суті, доказують не відмінність між кондикційною та віндикаційною вимогою, а, навпаки, дозволяють стверджувати, що віндикація є частковим випадком кондикції.

Викладені погляди на співвідношення кондикційної та віндикаційної вимог підтверджують, на нашу думку, з одного боку, схожість правових явищ (кондикції та віндикації), а, з іншого – спеціальну природу інституту віндикації стосовно загального інституту кондикції, що, на переконання деяких вчених, виключає конкуренцію порівнюваних відносин. Так, до прикладу, деякі дослідники відмічають той факт, що кондикційний позов ніколи не конкурує з віндикаційним, оскільки можливі об'єкти позовних вимог тут взаємовиключають один одного, що, в свою чергу, визначає можливість застосування правил про кондикцію стосовно віндикації як субсидіарних [9, с. 97].

Правова доктрина, як вже відмічалось, міцно стоїть на позиції визнання за віндикацією речово-правового способу захисту, а за кондикцією – зобов'язально-правового. Вважається, що предметом віндикаційного позову може бути лише індивідуально визначена річ, яка, в свою чергу, не може бути витребувана за правилами про зобов'язання із безпідставного збагачення. Якщо суб'єктом віндикаційного позову виступає власник (інший титульний володілець), який втратив володіння річчю, то суб'єктом кондикційного позову виступає особа, позбавлена титулу власника. Тому у випадку задоволення кондикційного позову відповідача позбавляють права на вилучене у нього майно. Навпаки, за віндикаційним позовом вилученню підлягає індивідуально-визначена річ, яка в склад майна відповідача не входить. Жодних прав на цю річ у нього немає, а тому у випадку її вилучення відповідача права на річ не позбавляють [7, с. 137].

Чи справді у випадку безпідставного збагачення потерпіла сторона позбавляється свого титулу на річ? На думку О.С. Іоффе, потерпілому повертається не та сама індивідуально визначена річ, а її рівноцінний замітник з числа однорідних речей, оскільки якщо б відповідач незаконно володів належною відповідачу індивідуально-визначеною річчю, останній, залишаючись її власником, пред'явив би віндикаційний позов. Але саме тому, що річ в тому вигляді, в якому була індивідуалізована до безпідставного набуття (збереження), більше не існує, право власності на неї попередній власник втрачає і в знеособленому або індивідуалізованому вигляді вона стає власністю третьої особи при безпідставному збереженні або самого набувача при безпідставному набутті майна. Оскільки набуття (збереження) є безпідставним, безпідставною є також і втрата свого права попереднім власником. Тому право власності в даній конкретній правовій ситуації замінюється правом на компенсацію втраченого майна в натурі або грошах [10, с. 862].

Аналогічних поглядів притримувалась також К.А. Флейшиц, відмічаючи, що віндикація не може застосовуватись, якщо збагачення виразилось у набутті відповідачем права власності на річ. А оскільки право власності все ж виникло за рахунок потерпілого, збагачена особа повинна повернути вартість речі; вимога в результаті носить обов'язковий характер. Таким чином, вибору між віндикацією та кондикцією немає: якщо можливою є віндикація, позов про повернення безпідставного збагачення виключається [4, с. 231].

Однак в юридичній літературі були висловлені справедливі сумніви стосовно природи розмежування кондикційної та віндикаційної вимог залежно від характеру їхнього об'єкта: на якій підставі особа, яка отримала речі, визначені родовими ознаками, після їх змішування отримує право (титул) на подібне майно, а попередній власник, відповідно, його втрачає [11, с. 15].

На думку окремих науковців, фактичне заволодіння майном чи споживання безпідставно отрима-

ного (збереженого), хоча й визначеного родовими ознаками, майна не означає набуття на нього права. Як аргумент вчені наводять тезу, що визнання права власності набувача на предмет безпідставного збагачення суперечило б службовому призначенню відповідного інституту в цивільному праві, що виступає одним із засобів захисту права власності [11, с. 16]. Звернувшись до Цивільного кодексу України, необхідно відмітити, що гл. 83 ЦК України не містить будь-яких прямих вказівок на те, що безпідставно набуто майно переходить у власність набувача.

Не можна погодитись з думкою, що у випадку безпідставного збагачення потерпілому повертається не та сама індивідуально визначена річ, а її рівноцінний замітник із числа однорідних речей. Даний висновок суперечить ч. 1 ст. 1213 Цивільного кодексу України, згідно з якою набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуто майно в натурі [12]. Варто погодитись з висловленою в юридичній літературі думкою, що така точка зору втрачає будь-який сенс, якщо допустити припущення, що матеріальним об'єктом кондикційного позову можуть виступати лише родові речі. Так, Є. Перкунов зазначає, що якщо виходити лише з родової приналежності безпідставно набутого майна, то у випадку його погіршення неможливо буде визначити, яке майно зіпсувалось – самого набувача чи потерпілого. Учений вважає, що право власності у випадку безпідставного збагачення переходить не тільки на родові речі, а й на індивідуально-визначені, які в певних випадках можуть стати об'єктом кондикційного позову. Він вважає, що якщо на індивідуально-визначену річ перейшов титул до незаконного набувача, то застосуванню підлягає кондикційна вимога, а якщо титул ще не перейшов – виндикаційна. З цієї причини виндикаційний позов (засіб захисту законного володіння) і зобов'язання із безпідставного збагачення від початку не співпадають за своєю природою [13, с. 109].

Прихильники розмежування кондикційної та виндикаційної вимог визначають, що умовою переходу титулу на родові речі виступає їх змішування з іншими родовими речами в майновій сфері незаконного набувача. Отже, застосування речово-правового способу захисту (виндикації) залежить від того, чи зможе особа, в якій вибуло майно, доказати його індивідуальний характер, пізнати його у складі майна незаконного набувача або виявити відсутність факту змішування її речей з подібними речами набувача. І навіть якщо дане майно вибуло по волі титульного володільця і було відплатно набуто добросовісним набувачем, виндикація не може бути застосована, а це означає, що варто говорити про необхідність пред'явлення кондикційної вимоги.

Таким чином, на визнання титулу власника впливає досить велика кількість факторів. При цьому доказування наявності у витребуваної речі ознак, які дозволяють віднести її до індивідуально-визначених, лежить на власникові.

З наведеного вище випливає, що настільки категорична позиція розмежування виндикаційної та кондикційної вимог залежно від об'єкта таких вимог по-

винна базуватися на такому ж чіткому розмежуванні речей на індивідуально-визначені та родові. Проте в юридичній літературі превалює думка про умовність розмежування речей на індивідуально-визначені та родові: будь-яка річ сама по собі є конкретною, індивідуальною. Враховуючи дискусійний характер питання диференціації речей на родові та індивідуально-визначені, можна стверджувати, що розмежування сфери застосування виндикації та кондикції за ознакою приналежності речі до згаданих категорій є досить умовним.

В цілому з положень Цивільного кодексу України випливає, що можливість витребування речі від набувача залежить від того, чи перейшло до останнього право власності на річ. Так, якщо відплатне набуття майна має місце стосовно майна, яке вибуло поза волю титульного володільця, угода з відчуження визнається нікчемною і, як наслідок, не породжує права власності у добросовісного набувача, що дозволяє власнику витребувати своє майно із чужого незаконного володіння. Якщо ж має місце відплатне набуття майна, що вибуло з володіння титульного володільця з його волі, таке набуття (угода з відчуження майна) визнається законом належним і, відповідно, таким, що породжує право власності у добросовісного набувача. Потерпілий в такому випадку позбавляється права витребування майна за правилами виндикації, оскільки його право власності на майно припиняється шляхом визнання угоди з відчуження майна законною. Колишньому власнику залишається лише право пред'явити кондикційний позов, але не до набувача, а до особи, яка не мала право відчужувати майно.

У випадку відчуження майна особою, яка не мала права його відчужувати, потерпіла сторона постає перед вибором або захисту свого права власності шляхом пред'явлення відповідної вимоги незаконному набувачу, або відновлення свого майнового становища шляхом застосування загальних правил про безпідставне збагачення, пред'явивши вимогу незаконному відчужувачу. Обираючи останнє, потерпіла сторона, так би мовити, «погашає» своє право власності шляхом відмови від нього. Пред'явлення вимоги про повернення безпідставного збагачення особі, яка не мала права його відчужувати, повинно розцінюватися законом як відмова від права власності.

Таким чином, при витребуванні майна із чужого незаконного володіння як від особи, яка безпосередньо вилучила майно зі сфери власника, так і від незаконного набувача, якому майно було передане неуповноваженим відчужувачем, виходячи із кондикційної природи такої вимоги, право на повернення майна повинно ґрунтуватися на загальних положеннях ст. 1213 Цивільного кодексу України з пріоритетним застосуванням положень гл. 29 цього Кодексу. При цьому пред'явлення загальної кондикційної або виндикаційної вимоги як різновиду першої до незаконного володільця залежить від можливості витребування майна в натурі.

В цілому необхідно відмітити, що спеціальні правила повернення майна із чужого незаконного володіння дублюються правилами гл. 83 Цивільно-

го кодексу України, що в принципі знімає питання пріоритету спеціальних правил виндикації перед загальними положеннями про кондикцію. Це означає, що не виключається можливість застосування положень згаданої глави Цивільного кодексу України безпосередньо для витребування будь-якого майна, яке збереглося в натурі, за винятком випадків, коли майно, що вибуло з волі титульного володільця, витребується від добросовісного набувача, якому річ була передана відплатно особою, яка не мала право її відчужувати.

Вимога про повернення безпідставно набутого майна встає на захист як речових, так і зобов'язальних правил. Юридичним об'єктом виндикаційної вимоги, незважаючи на її речово-правовий характер, а також кондикційної, виступає дія щодо повернення майна, внаслідок чого можна говорити про певний обов'язок незаконного володільця повернути майно, що вибуло поза волею власника з його володіння, тобто про прояв зобов'язальних елементів у речових правовідносинах. В свою чергу, кондикційна вимога спрямована на захист майнової сфери потерпілої сторони у всіх випадках, коли майно вибуває із її володіння, що свідчить про прояв у вимозі з безпідставного збагачення як зобов'язальних, так і речових елементів.

Висновки. Таким чином, безпідставне збагачення охоплює всі випадки витребування майна з незаконного набуття. Саме незаконне набуття не породжує

титулу на стороні набувача через незаконність підстави такого набуття. Особі, в якій безпідставно вибуло майно, достатньо пред'явити вимогу про його повернення. Конкуренція позовів в даному питанні відсутня. Виндикаційна вимога повинна розглядатися як різновид кондикційної вимоги. Виндикаційний позов не набуває самостійного значення і у випадку, коли витребуванню підлягає річ від добросовісного чи недобросовісного набувача. Оскільки в гл. 29 Цивільного кодексу України не міститься яких-небудь спеціальних правил про взаємовідносини сторін у випадку повернення майна, які б відрізнялись від правил про безпідставне збагачення, не виключене безпосереднє застосування положень гл. 83 Цивільного кодексу України для врегулювання цих відносин з повернення майна. У випадку ж безпосереднього пред'явлення вимоги до особи, яка вилучила майно у власника, врегулювання відносин може здійснюватися лише за правилами про безпідставне збагачення у зв'язку із відсутністю спеціальних правил про виндикацію, які б змістовно відрізнялися від положень гл. 83 Цивільного кодексу України. Майнова вимога втрачає ознаки виндикаційного позову й у випадку, коли майно, що вибуло поза волею титульного володільця, набувається відплатно добросовісним набувачем. В даній ситуації відшкодування майнових витрат потерпілого є можливим тільки шляхом пред'явлення загальної кондикційної вимоги до особи, яка не мала права відчужувати майно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слесарев А.В. Обязательства вследствие неосновательного обогащения : автореф. дис. ... к. ю. н. : спец. 12.00.03 / А. В. Слесарев. – Екатеринбург, 2007. – 27 с.
2. Шамшов А.А. Обязательства из неосновательного приобретения или сбережения : [учеб. пособ.] / А. А. Шамшов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1975. – 51 с.
3. Рясенцев В.А. Обязательства из так называемого неосновательного обогащения в советском гражданском праве / В.А. Рясенцев // Ученые записки МГУ. – М., 1949. – Вып. 114. – С. 92–97.
4. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Е.А. Флейшиц. – М. : Госюриздат, 1951. – 239 с.
5. Ем В.С. Обязательства вследствие неосновательного обогащения в современном российском гражданском праве / В.С. Ем // Законодательство. – 1999. – № 7. – С. 466–468.
6. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2005. – 462 с.
7. Толстой Ю.К. Обязательства из неосновательного приобретения или сбережения имущества (юридическая природа и сфера действия) / Ю.К. Толстой // Вестник Ленинградского университета. – 1973. – № 5. – С. 135–149.
8. Сеницын С.А. Виндикация, реституция и кондикция: проблемы соотношения / С.А. Сеницын // Законодательство. – 2003. – № 8. – С. 18–27.
9. Ровный В.В. Проблема «конкуренции исков» в современном гражданском праве / В.В. Ровный // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 96–100.
10. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Отдельные виды обязательств : [курс лекций] / О.С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та. – 1961. – 531 с.
11. Соломина Н.Г. Универсальность кондикционного обязательства в российском гражданском праве : автореф. дис. ... д. ю. н. : спец. 12.00.03 / Н.Г. Соломина. – М., 2009. – 37 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – С. 356.
13. Перкунов Е. Неосновательное обогащение – место в Гражданском кодексе и практика Высшего арбитражного суда РФ / Е. Перкунов // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. – 2004. – № 3. – С. 99–123.